

УДК 159.96

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3\(33\)-311-321](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3(33)-311-321)

Бочелюк Віталій Йосипович доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (066) 292-43-47, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Панов Микита Сергійович доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Горшкова Галина Володимирівна доктор філософії з галузі знань «01 Освіта/Педагогіка» за спеціальністю «015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)», Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (095) 583-69-22, <https://orcid.org/0000-0002-2666-7925>

ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ В РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. На основі аналізу сучасних наукових джерел у статті проаналізовано місце та роль психологічного консультування у реабілітаційному процесі. Традиційно найважливішу роль у процесі реабілітації відіграє психотерапія, яка довела свою ефективність. Психологічне консультування як частину психологічної реабілітації вивчено недостатньо. На основі ґрунтовного наукового аналізу визначено, що психологічне консультування є найбільш ранньою ланкою психологічної інтервенції та супроводжує реабілітаційний процес на кожному з його етапів. Психологічне консультування виконує інформаційні та мотиваційні цілі, застосовується не лише безпосередньо до пацієнта, а й до членів його сім'ї та медичного персоналу. В роботі вказується на те, що психологічні методи є частиною саме медичної реабілітації. Психологічна реабілітація передбачає використання таких форм роботи як психологічна діагностика, психологічна

просвіта та інформування, психологічне консультування, психологічна підтримка і супровідна психотерапія, групова робота. Одним із основних принципів реабілітаційного процесу є етапність, що передбачається послідовне проходження пацієнтом відповідних етапів реабілітації: від початку виникнення захворювання до кінцевого його наслідку. Кожен з етапів передбачає свої завдання, методи і засоби для їх вирішення. Варто зазначити, що психологічні методи супроводжують реабілітаційний процес на кожному з його етапів: лікарняному та післялікарняному. З перших днів реабілітації необхідно сприяти підтриманню позитивного психоемоційного стану хворого: хворий повинен бути впевнений у сприятливому закінченні хвороби, а у випадку відсутності такої перспективи, необхідним є відповідний інструктаж родичів. Важливим є створення для хворого комфортних умов перебування, що передбачає не лише відмежування хворого від негативної інформації побутового характеру, а й уважне ставлення до хворого, де він відчуватиме турботу з боку родичів, медичного персоналу, співробітників з виробничої діяльності.

Ключові слова: психологічне консультування, психологічна допомога, реабілітація, психотерапія, психокорекція.

Bocheliuk Vitalii Yosypovych Full Doctor in Psychology, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Special Education and Psychology, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (066) 292-43-47, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Panov Mykyta Serhiyovych Full Doctor in Psychology, Assistant Professor, Professor at the Department of Special Education and Psychology, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Horshkova Halyna Volodymyrivna Doctor of Philosophy in the field of knowledge «01 Education/Pedagogy» in the specialty «015 Professional education (by specializations)», Senior Lecturer at the Department of Special Education and Psychology, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (095) 583-69-22, <https://orcid.org/0000-0002-2666-7925>

PSYCHOLOGICAL COUNSELING IN THE REHABILITATION PROCESS

Abstract. Based on the analysis of modern scientific sources, the article analyzes the place and role of psychological counseling in the rehabilitation process. Traditionally, psychotherapy, which has proven its effectiveness, plays the most important role in the rehabilitation process. Psychological counseling as a part of psychological rehabilitation has not been studied enough. Based on a thorough scientific analysis, it was determined that psychological counseling is the earliest link of psychological intervention and accompanies the rehabilitation process at each of its stages. Psychological counseling fulfills informational and motivational goals, is applied not only directly to the patient, but also to his family members and medical staff. The work indicates that psychological methods are a part of medical rehabilitation. Psychological rehabilitation involves the use of such forms of work as psychological diagnosis, psychological education and information, psychological counseling, psychological support and accompanying psychotherapy, group work. One of the main principles of the rehabilitation process is phasing, which assumes that the patient goes through the corresponding stages of rehabilitation sequentially: from the onset of the disease to its final consequence. Each of the stages provides its own tasks, methods and means for solving them. It is worth noting that psychological methods accompany the rehabilitation process at each of its stages: hospital and post-hospital. From the first days of rehabilitation, it is necessary to contribute to the maintenance of a positive psycho-emotional state of the patient: the patient must be sure of a favorable outcome of the disease, and in the absence of such a perspective, appropriate instruction of relatives is necessary. It is important to create comfortable conditions for the patient, which involves not only isolating the patient from negative information of a domestic nature, but also attentive treatment of the patient, where he will feel care from relatives, medical personnel, and employees from production activities.

Keywords: psychological counseling, psychological assistance, rehabilitation, psychotherapy, psychocorrection.

Постановка проблеми. Поняття реабілітації походить з латинської мови і означає відновлення придатності, здатності, спроможності. Цей термін вживається у різних сферах діяльності людини – політичній, юридичній, спортивній, розумовій тощо. Однак, наразі більшою мірою реабілітація сприймається через призму медичного сприйняття та є важливим напрямком у системі охорони соціального здоров'я, спрямованим на лікування та профілактику чинників, що призводять до тимчасової чи стійкої втрати працездатності. У даному випадку відновлення спроможності до суспільно

корисної праці вважається необхідною умовою здорового та повноцінного життя. І саме у цьому розумінні реабілітаційного процесу має місце психологічне консультування. Загалом реабілітація зазвичай включає державні, соціально-економічні, психологічні, професійні, педагогічні та інші заходи. Питання реабілітації є актуальним для сучасної вітчизняної науки, оскільки внаслідок військової агресії російської федерації проти України є значна кількість постраждалих, що потребують довготривалої та системної реабілітації. За статистикою, оприлюдненою міжнародними організаціями, понад 6,4 млн українських сімей мають досвід проживання в окупації, 6 млн втратили заощадження або майно, 5,3 млн залишились без житла. Міністерство реінтеграції повідомляє про 7 мільйонів українців, які стали внутрішньо переміщеними особами. Ще більш актуальною стає питання реабілітації людей з обмеженими фізичними можливостями, адже значна кількість військовослужбовців мають статус інваліда внаслідок отриманих під час воєнних дій травм та потребують реабілітації та реінтеграції у мирне життя. Реабілітації потребують і люди, що мають нервово-психічні розлади. Статистичні дані вказують, що близько 32 мільйонів українців прямо чи опосередковано постраждали від війни, а це 85% населення України [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Усі вищезазначені аспекти вже підіймаються вітчизняними вченими та потребують подальшого вивчення. Реабілітаційну психологічну допомогу при нервово-психічних розладах досліджують Ю. Бохонкова, В. Бочелюк, М. Панов та ін. Питанню психологічної реабілітації військовослужбовців присвячені праці О. Блінова, М. Хорошенко, С. Зеленського, В. Левченко, О. Бур'янової, А. Довганик тощо. Однак досі не має праць, які б висвітлювали проблематику саме психологічного консультування не як напрямку практичної психології, а як частини системи реабілітаційного процесу.

Метою даної статті є на основі новітніх наукових досліджень визначити основні завдання та особливості психологічного консультування у реабілітаційному процесі.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями процесу реабілітації є: максимально можливе відновлення здоров'я; функціональне відновлення (повне або компенсація при недостатності чи відсутності можливості відновлення); повернення до повсякденного життя; залучення до трудового процесу. Для виконання цих завдань реабілітація умовно поділяється на 3 напрямки – медичну, соціальну та професійну. Відповідно, реабілітаційний процес має на меті задіяти біологічні та соціальні механізми адаптації та компенсації. Основним видом реабілітаційного процесу є медична реабілітація, яка має на меті відновлення здоров'я, усунення патологічного процесу, попередження ускладнень та рецидивів, відновлення або часткова чи

повна компенсація втрачених функцій, підготовка до побутових та виробничих навантажень, попередження або сповільнення подальшого розвитку патологічних процесів, які можуть призвести до тимчасової чи стійкої втрати працездатності, тобто проведення вторинної профілактики захворювань та попередження виникнення стійкої втрати працездатності (інвалідності).

Психологічні методи є частиною саме медичної реабілітації. Метою психологічної реабілітації є корекція психологічного стану хворого, формування його ставлення до лікування та лікарських рекомендацій, навчання психогігієнічним навичкам, орієнтація щодо повернення до активної життєдіяльності на рівні, адекватному його здібностям і можливостям [3].

Якщо мова йде про реабілітацію військовослужбовців та осіб, що пережили екстремальну ситуацію, то до вищезазначеного переліку можна додати більш детальний опис завдань психологічної реабілітації, серед яких виділяють:

- діагностику та нормалізацію психічних функцій;
- відновлення порушених (втрачених) психічних функцій до оптимального рівня їхньої вираженості;
- корекція особистості для забезпечення ефективного функціонування в соціумі;
- надання допомоги в установленні (відновленні) конструктивних взаємин у сім'ї та суспільстві;
- відновлення адаптивних механізмів до екстремальних (бойових) дій;
- опанування методів саморегуляції та керування стресом;
- запобігання психологічному травмуванню та психічним розладам;
- проведення психопрофілактичної та психо-корекційної роботи із сім'єю отримувача послуг;
- формування позитивних реакцій, мотивацій, соціальних установок на життя та професійну діяльність [2].

Задля реалізації поставлених завдань психологічна реабілітація передбачає використання таких форм роботи як психологічна діагностика, психологічна просвіта та інформування, психологічне консультування, психологічна підтримка і супровідна психотерапія, групова робота.

Одним із основних принципів реабілітаційного процесу є етапність, що передбачається послідовне проходження пацієнтом відповідних етапів реабілітації: від початку виникнення захворювання до кінцевого його наслідку. Кожен з етапів передбачає свої завдання, методи і засоби для їх вирішення. Варто зазначити, що психологічні методи супроводжують реабілітаційний процес на кожному з його етапів: лікарняному та післялікарняному. З перших днів реабілітації необхідно сприяти

підтриманню позитивного психоемоційного стану хворого: хворий повинен бути впевнений у сприятливому закінченні хвороби, а у випадку відсутності такої перспективи, необхідним є відповідний інструктаж родичів. Важливим є створення для хворого комфортних умов перебування, що передбачає не лише відмежування хворого від негативної інформації побутового характеру, а й уважне ставлення до хворого, де він відчуватиме турботу з боку родичів, медичного персоналу, співробітників з виробничої діяльності. Тобто психологічна реабілітація включає не лише безпосередню роботу з хворим, а й формування принципів та правил поведінки медичного персоналу, близьких родичів, співробітників та аналогічних хворих, від яких залежить психологічна реакція пацієнта на хворобу. Із цією метою використовуються різні методи психологічного впливу серед яких вирізняють: індивідуальну психотерапію з пацієнтом, різні форми групової психотерапії, метод психотерапевтичного потенціювання (надання психотерапевтичної спрямованості усім заходам медичної реабілітації з метою створення позитивної домінанти на кожний вид лікування), психофізичне аутогенне тренування, психогімнастика, бібліотерапія, фільмотерапія та інші культотерапевтичні заходи, арт-терапія, проведення груп психологічної підтримки та соціально-психологічних тренінгів тощо. З метою створення позитивної психологічної атмосфери у процесі лікування та постлікарняного періоду, що сприяє успішній реабілітації хворого, психологія спирається на дослідження науки біоетики, що досліджує принципи, засоби, методи, результати спілкування людей між собою, з навколишньою природою, рослинним, тваринним світом і допомагає людині жити в гармонії з навколишнім середовищем [3].

У широкому розумінні програма психологічної реабілітації пацієнта складається із таких блоків:

1. Психодіагностика – дослідження особистісних особливостей (індивідуально-типологічні особливості, захисний стиль поведінки, актуальний стан, особливості міжособистісної взаємодії, особливості сімейної системи тощо).

2. Психологічне консультування, що складається з таких напрямків:

- 1) інформаційний – підвищення психологічної компетентності щодо проблем формування невротичних порушень;
- 2) мотиваційний – створення мотивації на лікування та виявлення особистісних ресурсів у подоланні невротичних форм реагування.

3. Психокорекція – відновлення порушеної системи відносин хворого, поліпшення якості життя, відновлення соціальної адаптації [1].

У науковій літературі найбільше уваги приділяється саме третьому етапу, який передбачає психокорекційні та психотерапевтичні заходи. Велику

результативність у реабілітаційному процесі показали методи когнітивно-поведінкової терапії. Високу ефективність також мають методи індивідуальної та групової особистісно орієнтованої психотерапії у поєднанні з системною сімейною психотерапією, психодинамічний підхід, гуманістична та екзистенційна моделі психотерапевтичного впливу [1].

Загальною метою психокорекційного впливу є відновлення особистих якостей і здібностей хворого для його взаємодії з соціальним оточенням, а також психокорекцію установок хворого до виконання обов'язків громадянина, члена суспільства, колективу, сім'ї [3]. Психокорекційна програма та завдання психотерапії розробляються індивідуально для кожного пацієнта в залежності від індивідуальних особливостей та специфіки проблеми.

Однак, роль та місце психологічного консультування у реабілітаційному процесі висвітлено недостатньо та, на нашу думку, несправедливо ігнорується. Припускаємо, що це пов'язано із класичним поглядом на психотерапію через призму медичної науки, де психотерапевтичні заходи щодо хворого може здійснювати лише фахівець з медичною освітою. Хоча практика показує, що психологи досить ефективно використовують психотерапевтичні методи у своїй практиці. Тим не менш, задля уникнення термінологічного конфлікту у вітчизняному науковому дискурсі було прийнято розмежування понять і психотерапія розглядається з медичної точки зору як система лікувальних впливів на психіку і через психіку на організм людини, а психокорекцією є психологічна модель надання психологічної допомоги у ситуаціях різного роду психологічних утруднень з метою покращення якості життя. Втім, варто зазначити, що поняття психокорекції існує лише у країнах пострадянського простору, які ще сліднують традиціям минулого і не внесли відповідні зміни у застаріле законодавство. У високорозвинених країнах терміну «психокорекція» не існує, а використовується поняття «психологічної психотерапії». В будь-якому разі, розмежування між психотерапією, психокорекцією та психологічним консультуванням полягає у різних рівнях надання психологічної допомоги, хоча усі вони часом тісно переплітаються між собою.

Ще однією із причин ігнорування методу психологічного консультування є те, що традиційно об'єктом психологічного консультування вважається нормальна, психічно та фізично здорова людина, яка має проблеми психологічного чи поведінкового характеру й нездатна їх вирішити самотійно. Втім, ми вважаємо, що сама структура психологічного консультування може застосовуватись і до пацієнтів у реабілітаційному процесі. Обмеження у даному випадку стосуються лише глибини психологічних інтервенцій, адже психологічне консультування в своїй основі

не є методом лікування, а є методом профілактики та психологічного супроводу. Розглянемо детальніше застосування психологічного консультування у системі реабілітації. Так, наприклад, саме психологічне консультування ми вважаємо ефективною первинною ланкою надання першої психологічної допомоги у реабілітаційному процесі. Р. Ткач [5] зазначає, що клієнт має бути готовим до психотерапевтичного процесу, а для цього він вже має провести певну роботу з аналізу власних проблем та невдач. Особистість з екстернальним локусом контролю є клієнтом на психологічне консультування, і лише з інтернальним запитом може переходити до психотерапії. З цієї точки зору психологічне консультування є підготовкою до глибокого та відвертого самопізнання у процесі психотерапії.

Звернімося також до основних завдань психологічного консультування, серед яких виділяють:

- Емоційну підтримку та увагу до переживань клієнта;
- Розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності;
- Зміна ставлення до проблеми (пошук рішення у безвиході);
- Підвищення стресової та кризової толерантності;
- Розвиток реалістичності та прийняття множинності поглядів;
- Підвищення відповідальності;
- Розвиток спонтанності [5].

Очевидним є те, що саме реалізації цих цілей потребує пацієнт на початку реабілітаційного процесу. Але ми також беремо до уваги, що для глибинних особистісних змін потрібна довготривала психотерапія. Психологічне консультування у даному випадку є формою негайної першої психологічної допомоги. Це насамперед допомога клієнту в усвідомленні проблеми та пошук шляхів та способів її вирішення. Більше того, як зазначають дослідники, чим раніше буде надано психологічну допомогу та підтримку, тим успішніше буде проходити процес подальшої реабілітації. На прикладі проживання травм війни вчені відзначають важливість первинних психологічних інтервенцій одразу після екстремальної події, як тільки особа опинилася фізично у безпеці [2].

Основним методом психологічного консультування є консультативна бесіда, яка є не лише способом збору інформації про клієнта та психодіагностичним інструментарієм, а й психотерапевтичним засобом. Важливу роль у процесі відіграють методи активного та емпатійного слухання. Ці прийоми допомагають клієнту подивитись на життєву ситуацію, у якій він опинився, більш об'єктивно, зрозуміти та прийняти свої почуття, зняти внутрішнє напруження, звільнитись від переживань, що пригнічують, та таким

чином досягти конструктивних змін. Також під час психологічного консультування значна частина часу може приділятися так званій психоедукації, тобто просвітницькій діяльності психолога, де фахівець може ознайомити пацієнта із даними наукових досліджень із зазначеної проблеми, що також сприятиме зміні ставлення до ситуації в сторону об'єктивності сприйняття. Вище нами вже зазначалося, що для ефективного реабілітаційного процесу необхідна робота не лише безпосередньо з пацієнтом, а й з родичами та медичним персоналом. У цьому контексті найбільш доцільним є методи психологічного консультування. Однак це не виключає надання психотерапевтичної допомоги за потреби, яка матиме інші цілі та завдання, відмінні від консультування як частини процесу реабілітації.

Психологічне консультування не втрачає своєї вагомості ролі і після виписки пацієнта зі стаціонару, адже він потребує процесу адаптації до зміненого становища в сім'ї, суспільстві, сфері професійної діяльності. На даному постлікарняному етапі соціально-психологічні аспекти реабілітації передбачають вирішення таких питань, як відновлення особистих якостей і здібностей хворого для його взаємодії з соціальним оточенням, а також психокорекцію установок хворого до виконання обов'язків громадянина, члена суспільства, колективу, сім'ї. Звісно, у цьому контексті більш доцільними можуть бути методи індивідуальної та групової психотерапії. Ми вважаємо за необхідне визначати рівень глибини психологічного впливу в залежності від індивідуальної ситуації кожної особистості. Втім, і на постлікарняному етапі психологічне консультування може мати свою окрему нішу, вирішуючи питання педагогічного аспекту реабілітаційного процесу.

Для успішної реадаптації в соціумі людину скоріш за все чекає процес отримання освіти, професійного перенавчання. Відповідно підіймаються питання пошуку своїх подальших шляхів самореалізації, аналіз своїх інтересів, схильностей, навичок, що перегукується із завданнями психологічного консультування як методу надання психологічної допомоги.

Висновки. Психологічні методи входять у систему реабілітації у складі медичної реабілітації. Оскільки, саме медична реабілітація є основним напрямком реабілітаційного процесу, це віддає належне важливості методів психологічної допомоги для успішної реабілітації особистості на рівні із відновною медичною терапією та реконструктивною хірургією з наступним протезуванням. Психологічні методи супроводжують реабілітаційний процес від початку до завершення на кожному з його етапів, поєднуючись із комплексом інших реабілітаційних заходів в залежності від індивідуальної програми пацієнта. Втім, погляд на психологічну реабілітацію через призму медичної науки ігнорує роль психологічного консультування у процесі, оскільки згідно визначення поняття психологічне консультування має

проводитись лише із нормальними, фізично та психічно здоровими людьми. Проаналізувавши завдання та методи психологічного консультування як різновиду професійної практики психолога, ми вважаємо, що цей напрямок психологічної допомоги займає своє особливе місце у реабілітаційному процесі та є обов'язковим для використання. Метод психологічного консультування дозволяє надання першої психологічної допомоги на найбільш ранніх етапах, що сприяє успішності подальшого реабілітаційного процесу. Основними завданнями психологічного консультування є створення атмосфери довіри та безпеки, розуміння та прийняття, що в свою чергу сприяє усвідомленню ситуації пацієнтом та пошук шляхів її вирішення, зняття напруги через відреагування переживань, отримання необхідної психологічної інформації. Усе це разом формує надзвичайно важливу мотиваційну складову особистості пацієнта, що допомагає сформувати та вибудувати в особистості готовність приймати допомогу від фахівців, у тому числі й готовність до більш глибокого та тривалого самоаналізу під час подальшого психотерапевтичного процесу. Метод психологічного консультування застосовується у роботі психолога із медичним персоналом та родичами пацієнта. Також психологічне консультування буде ефективним методом як супровід на постлікарняному етапі та може виконувати функції психологічної підтримки та педагогічної реабілітації, пов'язаною із питаннями профорієнтації та профадаптації.

Література:

1. Бочелюк В. Й., Панов М. С., Бохонкова Ю. О. Реабілітаційна психологічна допомога при неврозах. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №11(16). С. 281-291.
2. Зеленський С. М., Левченко В. О., Бур'янова О. О. Економіко-правові засади надання психологічної підтримки військовим та ветеранам. *Наукові перспективи*. 2023. №2(32). С. 377-390.
3. Основи фізичної реабілітації: Навчальний посібник / За заг. ред. Л. О. Вакуленко, В. В. Клапчука. Тернопіль: ТНПУ, 2010. 234 с.
4. Трагічна статистика війни: 100 тис людей в Україні пережили смерть близьких родичів або друзів – дослідження. URL: <https://daily.lviv.com/news/sytuatsiyi-i-pryhody/trahichna-statystyka-viiny-maizhe-100-tys-lyudei-v-ukrayini-perezhyly-smert-blyzkykh-rodychiv-abo-druziv-doslidzhennya-104201>
5. Хомич Г. О., Ткач Р. М. Основи психологічного консультування: Навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 152 с.

References:

1. Bocheljuk, V. J., Panov M. S., Bohonkova Ju. O. (2022). Reabilitacijna psihologichna dopomoga pri nevrozah [Rehabilitation psychological help with neuroses]. *Perspektivi ta innovacii nauki - Perspectives and innovations of science*, 11(16), 281-291 [in Ukrainian].
2. Zelens'kij, S. M., Levchenko, V. O., Bur'janova, O. O. (2023). Ekonomiko-pravovi zasady nadannja psihologichnoji pidtrimki vijs'kovim ta veteranam [Economic and legal principles of providing psychological support to military personnel and veterans]. *Naukovi perspektivi - Scientific perspectives*, 2(32), 377-390 [in Ukrainian].

3. Vakulenko, L. O. , Klapchuk, V. V. (2010). *Osnovi fizichnoi reabilitacii* [Basics of physical rehabilitation]. Ternopil': TNPU [in Ukrainian].

4. Tragichna statistika vijni: 100 tis ljudej v Ukraïni perezhili smert' bliz'kih rodichiv abo druživ – doslidzhennja [Tragic war statistics: 100,000 people in Ukraine experienced the death of close relatives or friends - research]. *dailylviv.com* Retrieved from <https://dailylviv.com/news/sytuatsiyi-i-pryhody/trahichna-statystyka-viiny-maizhe-100-tys-lyudei-v-ukrayini-perezhly-smert-blyzkykh-rodychiv-abo-druziv-doslidzhennya-104201> [in Ukrainian].

5. Homich, G. O., Tkach, R. M. (2004). *Osnovi psihologichnogo konsul'tuvannja* [Basics of psychological counseling]. K.: MAUP [in Ukrainian].

